

գոհացում՝ գոնեկ՝ կարօտութիւնդ կամ պէտք ուրիշին մի յայտներ:

Փոքածով սուսնառ զի բոյսուս հըշտափն աղին է. Փոքուածները միշտ ընտրելի են:

8.

Քոնէ բոյս՝ իւ առաջ. Որչափ աւելի գորով ու գուրգուրանի տաեւես զաւակներու վրայ՝ կարծես թէ պէտք աւելի անհնգ ձեռքէ կ'ըստան. Քուսառ բարդ զախուսուն. Լիսիք, անբարյական:

Քորին ջոր իւ առեւ. Կորիք է:

Քորը բառ. Շփացած, մլրէ:

Քիւ բերցէ, նեւ. (Թթվ. = շաւա) թորին. Վ'սուիք անանի մարգուց որոնց գործի իւ բոյսը ծանրութիւնը մէկն տանիլ կ'ուզեն:

Քիւ իւր իւրաքանչ, — շորին ուղիւ. Քիւ ունեցածիւրուն քիշն ալ հետաշեմ շատին քովի կ'երթայ, կ'ամփոփուի:

Քնացու զառ իւրան վն իսիւր. Հանդարար կեցող շարերուն գավչւու կամ զննանք դրդելու չէ:

Քուսն ու Գուտը մէջ է. Խորսունի քնացողը մասելի պէս անդայ է:

Քանէ շատին, նեւու մանին. Քիւ ցաւով ու կարծառեւ հիւանդութեամբ մահը միշտ նախընարելի է:

9.

Օյն է իւն իւր իւրայւը իւ առեւ. Առասութեան մէջ ալ շափառութիւնն եւ ժուռժիլութիւնը ձգելու չէ:

Օյն է իւրայւը իւ սուն, բնութիւնը վ իսիւր. Դէշ բնաւորութեան ուր մարքը ինչ կերպարանքի ալ փոխուի կրկին նշյան է:

Օյն է իւր իւրայւը իւ սուն. Զարիք մը դեռ չմնջած, առաջին օրէն արգելելու է:

Օյն առաջ ծաղկէ միշտ ուղիւ իւ բուռնի. Վ'լուսէ երբ մէկուն չուզած մարդն իրեն կը հանդիպի:

Օյն անցէր, զառան (Թթվ. = փորձանը) չ անցէր. Պատահէլու փորձանըն անպատճառ. Իւր ժամանակին կը պատահէր:

ՑՈՎՀ. ԳԱԶԱՄԾԵԱՆ

ՍԱՅԵՆՍԳՐԱԿԱՆ

ԺՈՂՈՎՐԴԱՅՑ ՍՈՒԱԾՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԻՒԹԵՐ ՊԱՏՄԱՒԹԵԱՆ ՀԵՅՈՒ ՄԱՅԻՆԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ՄԱՅԻՆԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԷՍՏ ՀԱՅՈՒՅՑ Ն. ԲՈՒԺ

Մէկին դարու մըր մատենագրութեան գլխաւոր բաժիններին մին կը կազմեն Առակնեառ բազմաւասակ հաւաքածայքն: Բաւական ա-

ռատութեամբ կը գտնուին ձեռագրաց մէջ, բայց նաեւ բաւականէն աւելի խառնակ, պէսպէս ծաւալով ու քանակութեամբ առակաց, զանազան խմբագրութեամբ եւ այլեւայլ անուններով: Այս ամէնն՝ կարելցն չափ ընդարձակ քշջանի մէջ ամփոխել, իրարու համեմատել, ճշգրտել փոփոխ աղերսներն որոշելով պէսպէս խմբերն ու խմբագրութիւնները, սկզբնաւորութեանը, միւս գրականութեանց ագրակից նիւթերուն հետո հետ բաղդասել, եւ օրոշել այլեւայլ հեղինակաց տարածած բաժնենքն դրական աշխատաբարութիւնն մնն է՝ որ որչափ կարեւոր նյութափ գժուարին է. գործ մը որ միայն երկարամայ գրունաշան հետախուզութեամբ եւ ստումնափոխութեամբ ի գլուխ կրնար հանուիլ: Այս գործն ստանձնած է հայոց էտն և Մառ՝ որուն բազմաթիւ միւս գործերն ալ անձնանօթ չնն մեր ընթերցողաց, եւ ի գլուխ հանած այնպիսի ընդարձակ ծրագրով ու ծաւալով, ինչպէս նաեւ պայմանի մնանազնն հիմականութեամբ եւ քննադատական սրամութեամբ, որ իւր եռաւ հատու գործն ոչ թէ պարզ վարդանայ Առակաց գննութեին եւ հրատարակութիւնն մ'եղած է, այլ հմայլից աղբեկը մը ճոխ սիրմերու միջնդարեան հայոց մատենագրութեան պատմութեան, առաջարարական:

Հայ Առակաց մասին ցայժմ շատ բան չէր եղած: Բաց ի այլեւայլ (պարզ ընթերցանութեան համար, ուստի առանց որ եւ է քննադատական ընտրողութեան) հին ու նոր հրատարակութիւններէ Աղուեսագրոց, Առակաց Վարդանայ, Միլիթարայ Գոշի, Ողիմպիանու եւ նմանեաց, կը մային բազմաւասակ եւ խառնակ հաւաքածներ հետո հրատարակելի եւ հրատարակելի վիրակ հետազոտելի գրուածն՝ որ լցու տեսած է, կը գտնուի հանդուցեալ չ. զ. Յովինանանի շետականութիւններաց ամազօրէնի վրայ, երկասիրութեան մէջ, երկու բաւական ընդարձակ հատածներ՝ Առակաց, մասին, (Ցեղու թ. ապ. Վիեննա 1897, էջ 273—337,) գլխաւորաբար ի նկատի ունենալով այն ինդիրը թէ ինչ կապ կայ ասոնց եւ դիտապիի բորց մէջ: Վակայն պակասն եր ամբողջ նիւթին լիսակատար ուսումնափոխութիւն մը, որ տարածուեր յարակից ամէն խնդիրներուն վրայ ալ, Աղուեսագրբեն մինչեւ Ողիմպիան, Գոշ, Վարդան, Եսովլպիան, առակներն, բարուախոս, Ազգային ժողովական առածներն, եւն:

Թէ այս պակասը շատ պիտի չուշանար լրացուելու, եւ այն այսպիսի ընդարձակ ծաւա-

լըլ, յայստի էր մեղ արդէն քանի մը տարի յառաջ. այնպէս որ ուրիշ տեղ մը (տես “Ցուցակ” ապ. 1896, էջ 1055) կրնայինք հարեւանցի նշանակել թէ “Աղօթեագրոց եւ ընդհանրապէն Առաքաց Նոր Հրատարակութիւնն ըլլ բարձրաթիւ Առաքագրոց Տամասատութեամբ, յընութեամբ եւ ուրբեկն բնադրով մը որ Հայերէնն եւ, կը Հրատարակէ ին. Մաս քիչ ժամանակէն՝ իրե Հատորով և Այս ծախօթութիւնն ունենիք ի հարկէ նցն նսկ հեղինակէն, որ բարեհաճած էր մեր առջեւը զնել նաև այն ատեն արդէն տպագրուած երկու հատորները: Վասն զի բ եւ գ հատորները (Բնադրիբ եւ Յաւելուածք) ապագրութեան իրբեւ տարի նշանակուած ունին 1894, յատիսակէ գ հատորին յառաջաբանը “1893 գեկա, 1. Թթականն ը կի կի, բ հատորին՝ “26 մայիս 1895:” 2էր լրացրած տակաւն առաջին հատորը կամ Հետազոտութիւնն, որով յառաջաբանական զեկուցումը “1 ապրիլ 1899, թթականաւ ստորագրուած է, որով ամբողջ գործն այժմ դեռ Հրապարակ կ'ելլէ միանց ամայն:

Ահա այս սպասութեա երկասիրութիւնն, որ
Հայագիտին՝ “մագիստրոսական”, ալ աշխատասի-
րութիւնն է, առնելին ունինք. (օրինակ մը բա-
րեհածած էր հեղինակը խարեւ մեզի) վերո-
յիշեալ խորագործ, կամ” նույն նոր Հայագէտն
և Հաստորին մակատը դրած է” Կ. Մար, ժա-
ղանակած Առաջարկ Վարդունաց մը ք. առ ի պատ-
մութիւն Խջին դարաց Դպրութեան Հյոյերէնին,
երեք մասով, առաջին՝ “Հետազոտութիւններ”,
երեսորդը՝ “Բնագիրն, (Հյոյերէն), երրորդը՝
“Ցաւելուածքը, նոյնպէս բազմաթիւ բնագիրնե-
րով: Երեսն ի միասին ստուար գործ մը կը կազ-
մեն 1207 մեծադիր ուժածալ էջերով:” Իսայ
Թողով նաեւ ծաւալը՝ հարեւանցի ակնարկ
մ”ալ օրինակի համար միայն երեսորդ մասին կամ
բնագրին վկայ իւր այն բազմափուռն մանաբրկիտ
Համեմատութեամբքն իրը 24 օրնեակի, բաւ-
ական է Համազել՝ բանասիրական Հետազոտա-
թեան նաեւ քիչ ծանօթ բանաւոր մ’որ Հոս
տարիներու անխոնց ջնասափութեան արդիւնքն
է, ամբարած ՄՐային նիւթեական աշխատաթիւնը
մեծ եւ յարատեա փութաշնութիւն կը պա-
հանէ, եւ եթէ այսպիսի գործիք մի յարգը:

կորացնել չ'ուզուիր՝ անխօնջ մտադրութիւն
ամենափոքր համեմատուած կէտերու ալ չշգրս-
տութիւնը պահպաննելու Տեր արդի հանգա-
մանաց մէջ՝ նյու իսկ պարզ ատաղձ հաւաքելը
դիրին չէ եւ անհնար առանց նաև երկար ու-
ղեւորութեանց: Այսպէս հայագիտիք մանրա-
ման համար ձեռագիրը կը դանուին իշ-
մահին, զենամատիկ, կիենան իմակի ու բերլին,
չչայս ելով միւս ամէն ձեռագիր ու տպագիր
գործերի որ անհաջեց էին այս կամ այն կե-
աբն լուսաւորութեան եւն: Այս միայն նիւթա-
կան կորմն է. բայց այսպիսի աշխատասիրութեան
մ'ամէնէն յարդի՝ միանգամայն դժուարագյն
եւ ծանրակշիռ կողմէ ի այն ամէն նախակ ա-
տաղըները մշակել, քննադատուել եւ շնորազուել,
առաջարիեւալ ինդիրներն ու տառապահներն ամէն
աեսակիւով: Աչքեւ անցընեւըն է միայն գործու-
ճաւուած ձեռագրութեան առաջիններու եւ ոյլ
շատ յաճախ յիշուած աւուոմական գործերու
շնչաներու եւ համառօտաթեանց, ցանկը (Եջ
ԺԴ—Ն, ժԶ—Ե), տեսնելու համար թէ որշափ
ընդարձակ է հայագիտիք ընտրած նիւթերուն
հետազոտ թեան ցրջանը:

1

Առաջին մասը կը պարունակէ Հետազօ-
տութիւնքն՝ ինչպէս ըսմիք, եւ է Եռահատոր
գործոյն ամէնէնսատուար հատորը: Սկզբոր գործած
են, ինչպէս այսպիսի գործքերուն մէջ սովորա-
կան է, այլեւայլ պատասխանական մասեր (էջ Տ—
Ա), Յատարաբան Մւարը Կանանակած են
քանի մը Նորագոյն Համարակուութիւններ ալ,
դիտազութիւններ ձեռագրաց Համամտութեանց
փերպին մասին, եւ Նմաններ (էջ Է և Ա), “պայ-
մաննեալ Կանանաց եւ Համաստութեանց, մասին
գիտողակիւն եւ ցանկեր Նոյն Համաստու-
թեանց (էջ Ֆ-Գ և Ա), Վրիպակներ երկը Հա-
տորին ալ (էջ Ժ-Ի և Ա), ընդարձակադոյն նիւթեց
ցանկ մը՝ բոլոր Համանեներու նիւթը մը առ մի
Նշանակիւլը (էջ Ւ—Ղ) եւ Նմաններ: Մեծա-
գոյն անեղ կի բունեւ ի հարիէ բուն Հետազօ-
տութիւնքն (էջ 1—573), բաժնուած տաս
ընդարձակ գլուխներու, եւ դարձեալ՝ որ վիճ-
առուած բան մը դիրքաւ գտնելու մեծասակ կը
նպաստէ՝ բազմաթիւ Համանեներու անընդհատ
թուարկութեամբ ի սկզբանէ մինչւ վերըն, որով
բուն մարմինը բաժնուած է §§ 1—583 Հա-
տածներու: Հատորը կը փակեն այլեւայլ Յաւել-
լիք եւ Ռւղըլիք (էջ 573—6), Վերջաբան մը
էջ 577—82), եւ ի վերըց անուանց ցանկ մը

1. Н. Марре, Сборники притчъ Вардана, Материалы для истории средневѣковой Армянской Литературы. I. Исследование. Петерб. 1899. 8° pp. XLI + 594. — II. Тексты. 1894. 8° XVI + 344. — III. Приложения, 1894, 8° pp. X + 202.

(էջ 583—94.) ৱেন ծանրակշռութիւնը կը մայ ի հարկէ Հետազօտթեանց վրայ, որ յեղինան քննութեան առած է առանելու եւ յարակից նիւթերու ամէն ինդիբները Երկար կ'ըլլար եթէ այս քննութեանց արդիւկները մանրամասն հոս յառաջ բերել ուզուեր, որ չափ ալ բազմալի ըլլար, Մենք ասիպուած ենք շատանալ գլխաւոր կեսերը Համասուոի յիշելով, նախ որ մեր արամարդիլ միջոց չի ներեր աւելին, եւ երկորդ որ յօսուաք եւ կը բազմանց որ Հմատացն մը այս լիզուին որով հայագ գէտը գրած է իւր աւումասիրութիւնն, չուշանար փոքրիկ Հասարի մէջ ամփոփել գրքն պարունակութեան էական մասերը՝ պէտք եղած մանրամասութեամբքն ալ, եւ այսպէս մատչելի ընել յարգի գործ նաեւ, այս հայ բանասիրաց շրջանին, որուն մատչելի չէ արգի մեծածաւալ դոքը ուսւ լցուաւ:

1. Առաջին գլուխն է (§ 1—54) “Աւշեաբիւր և առաջին առաջ առաջ Աւշեաբուոց”, տասի ազուեսագիրքն հայերէն եւ արաբերէն բնագիրներով: Շատուց ծանօթ էր հայ աղուեսագիրքն, արաբականն ըանօթացաւ Լոթի ցացագիրք արաբականն ենաօթացաւ “Հընդհական Պաշտօնէութեան”, մատենադարանի¹, եւ Քիչ մ'եւաքն ծանօթ գիտականք Պրիմ եւ Սոցին կընային մատանանչի ընել² որ զըսցապատում մը “Նիւթը կ'ինայ առած ըլլալ միշայ բերանացի աւանդութեանէ, եւ ամէն հետաքրը հոս գիտաւոր զանգուածին Համար մատանանչի կ'ընեն գէտ ի Քրդաստան ու Հայստան. Համեմատելու է օրինակի Համար՝ մանրամասութեանց մէջ գրեթէ բաւացի անգամ Համաժայն եղող Վ-որուոյ ուսունէն և առանց լուր նամանէրը 1049 (տրշ-էն) յեր-էրն Հնդկական Պաշտօնէութեան, ։ Միւս կողմանէ շատ անձիշդ գաղափարներ առակացն մասին գիտականք. այսպէս երբ անդիմացի իտիսականն մը³ յիշերով Բիրափեահի Խմբագրած “Աղլուեսու առաջ ները (Meshle Shalumim), կը յիշեցնէ որ “մի եւ նոյն ժամանակ Հետաւոր Հայստանի մէջ ծերէն լ-բ-ո-դ-է նորդանէց որ-է-ի-է-նէ 164 առաջներու Հաւարում մը Agho-Vesakirk տիտղոսվ. Այս անդիմութեան հիմն է Դիւ-լ-բ-

¹ O. Loth, A Catalogue of the Arabic MSS. in the Library of the Indian Office. Լ-ս-ա-ն 1871, էլ. 303.

² E. Prym and A. Seuin, Der Neu-Aramäische Dialect des Tür-Abdin, Գ-օ-ս-ո-ս-ի-է-ն 1881, Հար. Ա. էլ. 1-9—1-9:

³ Jacoba, The Fables of Aesop, 1889. I. 177.

րիլի գործը⁴, որ կը յիշէ երկե հայ առականասները “Միթմար Գօշ, Ալղոդան, եւ Երեխո Հորդոսով” հեղինակ հաւաքման մ’որ’ բերան նեահի հաւաքման պէս՝ կը յորդործուի Agho-Vesakirk, գիրք աղուեսու, եւն: Անծանօթ առակագիրս “Երեմիա վարդապետ, ի հարկէ պարզ “Թիւրիմացաւթեան մ’արդինը, է, ըստ Երեմաթիւն Սղուեսագրոց “Կեղծ-Էմիանեան” 1698թ տապարութեան հրատարակին փոխաւած եղած է Հեղինակ, եւն: Դիւ-լ-բ-ը իւր տեղեկաբն քաղաք է մէկ կողմանէ Վ-արդանայ դաղլիքեւն թերիմարդ մասութիւնն առջեւն ու շնեալով⁵, միւս կողմանէ Նայմանի կաթիկէ⁶, որ կը գրէ թէ Վ-արդանայ կը առուի առակաց գիրք մ’որ “մասամի օրինակուած է Հնաբացն հայ մասենագիրներէ եւ մասամի յօրինուած իրմէ, ամբողջը 144 թուով”, եւն, եւ ուրիշ նմաններ: Այս ամէն անձիշդ գաղափարներն ճշգրտելու համար նախ պէտք էր Համեմատել Սղուեսագիրը եւ յիշեալ արաբականը: Տախասակ մը (էջ 4—5) մեր առջեւը կը դնէ հայ եւ արաբ աղուեսագրոց առակաց նիւթերին թուով 164: Յիշեալ արաբական ճենագրին մասին (India Office Nr. 1409, այժմ՝ Nr. 3515) որ “Քարշունի, է, այսինքն՝ արաբերէն ասորատառ. ընդարձակ անցելիս կիւներէ կը գտնէնք գրիս մէջ, որուն § 5 կը ներկայացրնէ ճենագրին բովանդակութիւնն բայ ի Սղուեսագրէն, ընդհանրապէս զըսցներ եւ հրաշքներ Ա. Կուսին, եւ նմանիք: Գժբախտաբար ճիշտ Սղուեսագրին քանի մը թուերը կը պակին ճենագրին թերի ըլլալով”:

Ամենակարեւոր կէտան է եւ հիմն այսպիսի ուսումնասիրութեանց խորոյ ասկ եղող բնագիրները մանրամասն համեմատել իրարու. եւ Ճշգրտել այս բաղդատութեան էլած արդիւնքն: Այս բաղդատութեան նույնար է Հեղինակն առաջին գիտուն մեծագոյն մասը (§ 7—40), որ Ցէն առաջի առաջներ յառաջ բերուած են ուսուերէն թարգ մանութեամբ, աղերքն համեմատուած եւ ճշգրտուած, մէկ կողմանէ արաբե-

⁴ Du Méril, Poésies inédites du moyen Âge, précédées d'une histoire de la Fable Esopique. Պարբ 1854. էլ. 29—31:

⁵ S.-Martin, Choix de Fables de Vartan. Պարբ 1825:

⁶ Neumann, Versuch einer Geschichte der armen. Literatur. Լ-ս-պ-ր-է 1886. էլ. 170: Կ-ս-պ-մ-ա-պ-ս-ե-լ բա-ս-ա-ն- թարգամանէ կ գեր. Հ. Ա-ս-ք-ս-ի-ս Ս-ո-մ-մ-է գ-օ-բ-է-ն (S. Somal, Quadro էւն, Վ-կ-ն-ս-տ- 1829, էլ. 111—12) քայլ քանի մը կը առել անդի առ բացարարւու:

բնեա աղօւեսագրինի (բնագիրը տես III, 133 ff.), միւս կողմնակէ հայերէննեն՝ Քանի մը հասին աղջակէց եւ եւեն աղջիքը են գոշի անուամբ առափնին, որոնք ի հարկէ Աղյուսէ հայոցդուած են թարգմանութեամբ, եւն (տես § 11, 21, 35, 38.)

Այս համեմատութենէն շատ ծանրակշին հետեւութիւն մը կ'ելլէ, որ այլազգ գատերուն անհաւատացի պիտի երեւար, — այնչափ վարժած ենք՝ հայ թարգմանութեանց առատութենէն՝ շուտ մ'ամեն բան դիբար թարգմանութիւն համարելու, բաւական որ նման օտար բնագիր մը գտնուեն: Իսկ նու հայագէտը կ'ապացուի որ “Եր-բայու” գէրտ սուսոց ուղարկուած է ի բարեխանութիւն անտիւն Ալպաստիուց, ապացոյ մ'որուն նուիրուած են տան համատածներ (§ 41—9)՝ զօրասոր եւ համոզիչ ապացոյներով: Բաց անկէ որ արաբականին լիզուական (Ընդարձակ ասեաֆ 42) եւ այլ նշանները կը ցուցնեն որ արաբերէնն աւելի ուշ ժամանակի ծնունդ. Ե՛ համեմատութեամբ հայոց, բաց ի նաեւ ծանրակշիռ փաստաբեր որ կը խօսին ի նպատակ հայկական ծադման Ալպաստիուց, (— դիմաւարտար այս կենա որ նյժ համարման ինքիրուն շատ ամբ աղջիւրը կը գտնենք հայ մասանեադրութեան մէջ մինչեւ նաև ժք. դար, տես Գոշ եւ Վարդան Այժէկցի (—): Կան նաև ուրիշ շշափելի ապացոյներ: Արաբերէնին հայերն ընարք թարգմանուած ըլլալուն “վճարկան”, ապացոյ են սուուգիւ այն բազմաթիւ օտարելունքն ու վիճակներն որ կը տեսնուին արաբերէնին մէջ, որ կը մէկնուին հայ բնագրի մը միաւ հասկնալինքն կամ կարդալին, օրինակն աղաւազութենէն եւն Ընդարձակ հաստած մը՝ քանի չափ ստորաբաժնամաք (§ 46), յառաջ իր բերք բազմաթիւ ապացիւ կէտեր: Եթէնք միայն մէկ քանին Ճէր, առակը (Ա, 207) կը պատմէ որ Աշխաբանզորի բերին “առաջ մի որ Ելզից զժափսնն” եւ խաղողին մէկ վազը կուռ մը լիցուց, որուն վրայ Աղեքսանդր “իոր Նշցաւ լըլի առնուլ, եւ այն տան այն առատութիւնը խափանեցաւ երկրէն: Իրաւունք ունի հայագէտը պնդելու որ հոս առուռ, ազաւազութիւն է առաջ բառին իսկ շըլքն առնուլ պարսկերէն բառ է եւ կը նշանակէ տառորդ մասն իրը հոք առնուլ, եւ այն առն առն այն առատութիւնը խափանեցաւ երկրէն: Իրաւունք ունի հայագէտը պնդելու որ հոս առուռ, ազաւազութիւն է առաջ բառին իսկ շըլքն առնուլ պարսկերէն բառ է եւ կը կարգալու է գոտի (Ալյաշ) առնուլ: Բայց արաբացի թարգմանը գժաւարա կը արաբ թափանց այս կէտին, առաջ փփագուած: Առուռ (Ալյաշ) եւ շարիք ընկէն, (ալ լայ): տես Արաբ թիւ 19: — Անօթի աղուէն ապաց գտնելով

(առակ Հ.Գ.) կը սկսի ուտել, բայց կը ստիպնեմ ըսկել՝ “Այս ինձ, զի աշագին է բերենալուց, զի աղաղակն է ի գլուխա եւ յատառնեն իմ, եւ ի փոր իմ բնաւ իրե մի ոչ իջանեւ, ինդրական գրգռենեցոյս, պէսզէս ձեւերով կը դատեմ (Կրկուելոյսո, “Էլլանու”, “Էլլանու”, “Դորգայլոյն, և աղաղակն է անդուրէն, (գոկալ) բացարար թեատրէ, Արարացին (Թիւ 36) ըստ երեւալքի կարգալով “Դորգայլոյն, կամ” գալգայլոյն, իւր օրինակին մէջ լուծեր երկու բառ ըստր է “Էլլ է տույլոյն, իրուս թէ բնագիրն ըլլար”, “ահագին է գալ գայլոյն, — ուս առակին համեմատ մարդասպան մը փախած ուղեց ներջան անցնիլ, եղերքն առիւծ անենելով կը փախչէ ծառ մը կ'ելլէ, բայց յն ալ կար ահագին վիշտաց մը, որոն փախէն ծառն վար նիսկա, “Ես ո՞ն եւ է ժետեն իսկորդուն եւ եկու նու: Բայց Արարացին (Թիւ 59) կը գրէ Տարբեր գիրքն առաջ մը մասն այսինքն “Ես եւս իտուն այսինքն մը մասն իտուք (կամ՝ Հըլլէ) անա բառ մը եւ կլից զանիկայս: Ցայնին է որ իտուք արարացին “իտուք, ըստր է, այն ատեն ի հարկէ Կոկորդիլս մը չէր կրնար գետնեն ելլել, այլ միայն հրէշ մը կետի նման բառ մը: — Իրինշները խայտալով (առակ Ծ.Ձ) կը նախատեէն եղերն որ աշխատեւն չեն չեն դադրիք: Ահա կու գայ թագաւորն. ժողվելով երինշները մորթեցն եւ ճաշ պատրաստեցին թագաւորին ո զօրաց: Այս ատեն ըսին եղներն երիշներան Ահա առաջակեր եք, լուս առաջ ոյ պարագագէ հանգէցէ ու դիրանայիք: Իմաստն այնպէս պայծառ է որ իտուք չէ կրնար ըլլալ “վասն աւուրս, ընթերցութիւնն իւսայ: Սակայն կայ աղաւաղութիւն մ'ալ Անաստոր, զոր դասն կ'երեւայ Արարացին (Թիւ 60) թարգմանելով յօ, ուստի վասակար, համբացած: — Առակի մը մէջ (Դ.Յ) առիւծը կ'ըսէ մարդուն՝ “թէ մարդ ես, նա մերս եւ անինայ զարկ գու եւ հար զմիկուն իմ”, եւն: Արարացին (Թ. 73) փոխազգած է “Զարկ իշքարտանիւստ” (ասէ գլուխ պարագաներ): Առակի մը մէջ երեսնա եւն: Ենք մոլով “վթիկուն իմ” խօսքին՝ “Ենքսու փախսէլիք՝ յայտնի կը մասն ուր որ “սերս գրաբար” այն ժամանակի ոչ շատ սովորական բառն արարական թարգմանիչուն պարագաներ է, որով “կարծր սրոտով, կիսար գրել: — Առակի մը մէջ (Մ.Ձ.Դ) կ'ըստ թէ այրի մի “յամեն որ շերեք մի նոր նոր իսպան իւսայ տարակոյս չի կրնար ըլլալ: “Դ

խափ տալ, և պարզապես նաեւ արդի հայ գեղացւոյն կաթը կարգաւ գիշելի տներու ։ Իսապու տալն (փոփ տալ) Արաբացին չէ համբացած պահանջուն կետն, այլ ։ Իսբ իմաստով առած, ուստի փոխաբրած շն (խարել, խարդախել)։

բաւական է այսպիսին ալ ապացոյներու այն հարուստ առաջձեւն, զոր հաւաքած է հայագետը, որուն ապացուցութիւնն ինչպէս ըսկե, լիովին համոզիչ է: Ապացոյն հաւաքել դիւրին եր նաեւ այնու որ արաբականին թարգմանիշը շատ տեղ այնպիս բարոյն թարգմանութիւնն մ'ըստ է որ նաեւ անոն տեղ տաել իմաստը մժագնած: Ցանցառ չեն նաեւ հոյելն բառեր սանփոփոխ պահուած, որոնցիք շարք մ'ը առաջ կը բերէ հայագէւն (տես § 46), այսպէս «ուրու» (արաբ, և արու, թիւ 53.), «կորու» (յար, թիւ 61), «գանչ» (շր, թիւ 141), տեկի եւս սեմական բառերն «քարոց», «քարոցել», քահանայ, եւն. «սպիտակացոցաննեն զերեսո», (ՄԿ) այնպէս թարգմանուած է որ բաց ի բռն արաբ բառէն հայ «սպիտակ», ալ պահուած է (Աیاض ալ-ասید) (յա), եւ նմաններ: Միւս կորզմանէ արաբացին ճարպիկ թարգման մըն է, որ գժուարին տեղը զիւրըն ելք մը կը գտնէ մերձաւոր բան մը գրելով, այսպէս երբ սոնեարդու ի տեղ կը թարգման «թառուն ծաղկեալ» (թիւ 97), «գամփու, ի տեղ զարզ «ըռն», «կոյս հաւատաւոր», (ԼԲ) իրեն համար սոսկ «աղջիկ», ե (թիւ 99). «եկեղեցապան»՝ պարզ «ծառայ», (թ. 154) եւ նմաններ. որով զարմանալու էն, երբ արծունին որ իւր օրուը կը պահէր ծառերու վրայ «եւ ի բարձր վեռ» (ՃԱԿ) արաբացոյն քով՝ «բարձր ինորէն» վրայ կը պահէն նյոնը (թիւ 156): Հայագէտը շատ մանրամատն քննութեան առած է այս ամեն կէտերը, նաեւ այն երկե առակիններն որ արաբականին յատուկ են (§ 50—2), արաբացոյն յատուկ ըլթերցուածները՝ լուս կամ գէւ (§ 53—4), այս վերջինիք այսու մանաւանդ կարեւոր, քանս զի յաման այսպիսի ընթերցաւածներէ կրնայ գտնուիլ թէ ինչպիսի հայ օրինակ մ'առջեն ունէր թարգմաններ ատեն: Այսչափ Աղոթեսագրքին մասնի:

2. «Ապակը Միկիթարյա եւ Վարդանեան ժողովածցը ու է խորագիրն երկրորդ գլուխ, որ ամբողջ նույնած է Գոչից առաջաց եւ Վարդանեան ժողովածցից փոփոխ աղերսը քննելու։
({§§ 55—89.}) Եւ արդէն կարեւոր խնդիր մըն է Ազուեսագրոց եւ Միկիթարյա առաջաց շշափման կէտերը պարզել։ Գոչից առանձին, որ պա-

եւայլ անգամ (Վենետ. 1790, 1842, 1852) լրց տեսած են, չչաշուելով մարդ քաղաքածուները, պայպէս 18 առածներ լազարեան ճեմարանի աշակերտաց համար հրատարակուած «Ընտիր հատուածք», եւն դրոց մեջ. (Մոսկ. 1849, էջ 12—8)։ Հնոց քով յատկապս կիրական գանձակեցի յաճախ կը յիշէ զՄիկիթար Գոշ¹, եւ անորդ դրութեանց մասն կը գրէ հետեւեալը. (տպ. Վենետ. 1865, էջ 115, տպ. Մոսկ. 1858, էջ 129)։ «Եթող նա յարձան եւ յիշատակ գերեզմանի գիրս իմաստափնչն՝ յօդուա իմաստափնչաց, համառա մարդաբէռթեանն Երեմայ՝ գեղեցկադիր կարգք, եւ ուղարկած կանոն վասն պատաւորելոյ մարմնից եւ արեան ցեառն, թէ որպէս պատշաճ լից կամ որպիսի կարգք, եւ դիրք մի ողբ ի վերայ բռնութեանն ի դիմաց եւսպի՛ առ գտներս նորա. եւ դիրք մի Յայուարարութիւն ուղարկած հաւատոյ ընդդեմ ամենայն հերծուածոց, ի ինդրոց մեծ զրագարին Զաքարեի ի եղոր իւրաց. եւ այլ խնային իրադականութեան եւ եղոր ի վերաբան նորա ի վեցհարեւր ցաթուուն եւ երկու թուուն, (= 1213)։ Խնայէս կը տեսնուի Առակը յայսապէս յիշուած չեն. միայն ուրիշ տեղ մը (տպ. Վենետ. 106, Մոսկ. 121) կ'ըսուի որ «ցանկացան նա հմաւ լինել դրոց պրոց եւ Առաջ իւրուն որ կան ի նոսա, որ նախինթաց «Թուղթու խրատականն» բառերուն հետ՝ կրնայ առնուիլ գոշի առակներու հաւագում մը յօրինելու իմաստով: Եւսուադիրը ալ իրեն կ'ընծացն. պայպէս Վենետիկը (թ. 1091 նորդիկ ժէ գարեւն, վեճնայի թ. 29) Ռուզի ($= 1746$ թ.), էջմանիթ. Յնորդիկի 1777ին դրուած, Վեճնայի թ. 379 օրինակուած 1785ին, որոց մէջ խորագիրն եւ մերձաւորապէս՝ «Առակը առապակելականը եւ բարոյականը որ կերպարանն զշմարտութիւն, ասացեալ մեծ վարդապատի Միկինոր, մականուն Գոշ²» Բայց ինչպէս կը տեսնուի նոր ճեռադիրներ են առ հասարակ, նաեւ Վեճնակը յիշեալ թ. 1091 Առեւփորիիկ³. (տես ասունց մասն § 58): Աւստի

3. Պահու, մականառած մենութիւնը կրու տայ արդէն
Արևակոս (առց. Վենես. 114—15) թէ Կապահէ կուէնին զան
մականառամք : Ով հերթափոխ էնին ուժի նորոն : ուստի Հայա-
կաբ (էջ 66 Յանձ) կը Համառած պահու, ու աշխա-
ները գուղու եւ Քառական վիթութ են իրարու :

3. Եթեադրու ունի՝ ըստանաւութիւնի, Առաջը
վիթմականու (էջ 48—59), յետյ Առաքե Գոյշ (էջ 59 Աւել.)
յայս (էջ 283—280) Այլվենու առնե պիսանիք եւ ան-
պիսանիք, յօրս կան եւ բարք եւ բարք պարագանեւն եւ յայ-
լուու լուսու եւ բարացան առաջ Տալուսիցիքն եւ զա-
նանաց պատման, թեմիք եւ հոգեւորոյ : Բարյայան առաջին

բնական է որ Հայագէտը մեծ մասդրսութիւն դարձաւցած է (հմնա. Տ. 59) չեռագիր մ' որ ըստ երեւութիւն դոշի առակաց մեկ մասին ուրիշ հեղինակ մը կ' անուանէ՝ զՅօնչաննէ Նորդորեցի (իրա 1250—1326)։ Այս ձեռագիրն է հջիմածնի ուժամաւ բոլորդիր մեկ քարոզգիրն (Մայր Սոցական¹ է 2282) որ անի Պոակը ստեղծականիք պիտանիք առնուի ի զցուցաւարութիւն եւ յասցուածն։ Աբրէեւ Յովնանաւ Շործոքչայոյն, որուն իրը 30 առակները Համեմատելի են Միկիթարայ առակաց հետ (Թիւք 161—190)։ Որչափակ մըմին ու շփոթերեւան յիշատակարանն² այս հաւաքըմն, ըստ երեւութիւն կրնայ, կ'ըսէ Հայագէտն, հետեւցուի անոնց-մէ որ նախ Ծովի Շործորեցի 1316ին գրած էր առակներ՝ որ այժմ Միկիթարայ կը տրախին առանց մասնակիշ ընելու Տեղինակը. երկրորդ՝ դրիշ մը Գրիգոր անուն, յետոյ Հաւաքածոյ մը կազմեած է այլեւայլ խրտական իրաց եւ մէնց առած Շործորեցի շաւարածն ալ անոր յիշատակարանովն. երրորդ՝ Ձեռագիրը վլրանորուած է Խաչատուր ռուն 1709ին Անշուշաց այս մարզով հասկնալու է յիշատակարանները, եւ զժուարաւ Շործորեցին բառ հեղինակ այն առակաց, որուն գէմ կրնան այլեւայլ առարկութիւններ հանուիլ. (առեն Տ. 61)։ Աւսոի առ այժմ մարտով հնոյն վրայ, բան մը միայն ապահով է,

— 84. 84. — 1863, էլ 224: Ցացակաբառը էրեւ
Հնդկաբար. Խմել իւ քեզ սահման էլ Արքու վարդա-
պատիւ և մշտաբար՝ “Ասաւ Ցաւս Տրդաբառ-Անս” և
կոտ թէ նեպական շատի գլխաւոտիւնն”;

— Մարտանաս ան էլ 70—72 (58) Աւագոյ Միջի
կուսակը — “Ես գլխաւոտիւն և արքաց գործ զարդար-
ժեւ ու ցԵմ. նախօթ բանի և աղոտա հնիցոյ իս ոյժմ
Խորհութէ: Ի թագական գրեւին Աթօթ (1816) Բ) Ե-
պահութ պատ Գրեւին Միջի էնք այնու ողովածն և Են-
այ անհպատ շնուրու” — “Կու ըստ Հայոց հցիւ (1294)
աւար եղու գիրու — Ե) Պատու: Համարձակեցոց
յանդինաբար, և գրեց գնորդի պատուի ք ու ուժի
եւս ցրց գրաւակ մ քարու և զրտակ մ յառակե-
անն և Հայուսութ անհպատիւ և մասն ին վայսութեանց
ուրբ ցրց, և յայլ օգտատոր և վրասի բանի կոր-
պատասխան, ” Ոյց բանի Բ անքա ենքնու իս ի ցայ-
ի ինաւում մասին այս քարու նենքնու իս ի ցայ-
ի ինաւում մասին այս քարու նենքնու իս ի ցայ-

այն՝ որ այն տականները 1316էն հերթ չեն, ըլայ
Հեղինակը Միիթար, ըլայ Դոփերեցի: Աւելի
կարեւոր է Գոյք առաքաց աղքաբներուն քննու-
թիւնն, որնը կրկին են, այսինքն՝ “Բարյացամասու-
թե Խոսքվեան առակնները. (տե՛ § 62.)

կարեւորագցին խնդիրն է ճշգրտել այն աղերսն որ կայ այս Առակաց եւ ՝ “Արդգանեան, առակաց հաւաքմանց մէջ. ինդիր մ’որուն բազմակղզանի քննութեան կը նուիրէ մացեալ բոլոր հատածելին այս երկրորդ գլուխն. (§§ 63—87:) Համեմատական տախտակ մը (§ 63) կը ցուցնէն որ Միխիթարյան իրը 30 առակներ կը դառնուի նյուութեամբ Վարդանեան հաւաքմանց մէջ, ապակյան մեծ ագրին մարզ Արդգանց անուամբ այն հաւաքման մէջ, զըր հայրակեար Եր. համառուութեամբ կը նշանակէ (= Երելինի Ms. օւ. Minut. 273, հայ բնագիրը տես հայագիտիս գործոցն մէջ՝ Պ, 97 եւն) քանի մը բան ալ միւսներուն մէջ, պապէն՝ աց (= Աղուեագիրք, ապ. Ամբէ. 1668), B (= Եւու. Էջմ. թիւ. 453), D (= Եւու. Էջմ. 12) եւն: Փոփոխ աղբանսեր որոշելու համար հոս ալ հայրակետն յառաջ կը բրեք ուսու թարգմանաթեամբ բազմաթիւ առակներ Միխիթարյաց այն ձևով որ անոնք կը գտնուին ի Եր. եւ կը բաղդատակ մէկ կողմանն ուոչի, միւս կողմանն միւս օրինակաց հետ, յատկապէն զենեսից Մատենագրասանի թ. 1108 ձեռագրին, համեմատելով եւ թարգմանութեամբ ծանօթացնելով իրը 20 առակներ. (տես § 64—83): Անեսից այս թ. 1108 ձեռագրին տարբեր ընթերցմանըն յիշեալ իրը 20 առակց ասկիպութ էր հայրակետոր հայրաց գել Ուսումնասիրութեանս մէջ, ուսում դրած է իրը ՝ “Յաւելուածն” այս երկրորդ Գլուխն (Էջ 93—95): Բայց ի այս համեմատական առակներէն բերելին ձեռագրին կան տակաւին ուրիշներ ալ Միխիթարյաց առակներէն, որոնք համեմատականն ունին Վարդանեան ուրիշ հաւաքմանց մէջ, (այսպէս թիւք 13, 58, 89, 100, 121, 122, 123, 164 եւ 183:) քառունք ալ համեմատութեան կ’առնեն հայրակետն (§ 84 եւն), եւ ընդհանուր խորհրդածութեամբք այս երկու Միխիթարյաց եւ Վարդանեան հաւաքմանց մասն կը գնել իւր ուսումնասիրութեանց այս մասն: Երեւան ալ պատահական փոխառութեանէ գործընդհանուր պան մ’ունին իրարուն հետ, երկուքն ալ ծնունդ ըլլալով գրական ուղղութեան մ’որ ժողովուրդը կը թել կ’ուզէր առակներով եւ առասպեկներով, երկուքն ալ սերած համանան հոգեցած — իրատական երկերէ, ունենալով

միանդամյան կրկին ընդհանուր ազդիւր՝ վերսցիշեալ “Բարուախօնն” եւ եսովպեան առակները:

(፲፻፲፭ -፳፻፲፭)

4. B. S.

Ա Ա Տ Ե Ն Ա Խ Ո Ս Ո Վ Ա Կ Ա Ն

Հ. ՑԻՐԱԵՎՆԻ ԳՈՆԵԴԱՅՈՒԹԻՒՆ
ԵԼԵՎԵԼԻ “ՀԻՑՏԻՑՔ Ե Ե ՀԱՅՔ, ԳՐՁԻ ՎՐԱՅ

ամէն հետամուտ եղող կարենար համզողի՝
նաեւ առանց արձանագրութիւններն աչաց առ-
ջևն ունենալու, եւ կամ (վասն զի այս չե-
ղած, թէրեւս նկատելով նիւթին դժուարու-
թիւնը՝ լրագրական յօդուածի մը մէջ) պէտք
էր, ի սկզբանէ յայտարարել որ միայն այնպի-
սուաց իր ընթերցման որոնք դատելու ձեռն-
հասութիւնը կը ճանչնայ՝ որոնք նյու նսկ որ-
պատրաստիւն ներացութիւններն իւր եղակա-
ցութեանց հետամուտ կ'ըլլան։ Զայս եւնսէն
ալ զգացած է՝ երբ իւր նախարան ծանօթուա-
թեանց մէջ (էջ ֆջ) կ'ըսէ. «Նակողմակալներուն
եւ նախապահամնէ զերծ եղողներուն՝ իմ ըն-
թերցման փորձերուո մասին նպաստաւոր կար-
ծէի մը կացմել աւալու համար՝ կարծեմ թէ
լիով բաւական էին առաջին հետազոտութեան
մէջ ձեռք բերած եւ հրատարակած արդինք-
ներս։ Բայց անոնց ճշգրիթեան վրայ զանաք
համոզելու համար՝ կարեւոր էր ամբողջ դորին
եւ արձանագրութեանց իսկ ընդարձակ ուսում-
նասիրութիւն մը։ Սակայն երբ եւնսէն քանի
մը տող եւոր կը շարունակէ թէ. «Այսօր կար-
ծեմ թէ կրնամ ըսել ո՛ ստուգաց արդեանց
ամբողջ զարգաց պէտք է որ զիւրաքանչչեր որ
համոզէ՛ առանց արձանագրութիւններն անձամբ
ալ աչքէ անցնելու աշխատութեան, բաւական
որ այնպիսին իւր համզուելուն չհակառակի.»
այսու կարծենք՝ որչափ ալ այս արդարացի ըլլայ
կամ ո՛չ եւնսէն նոր սիամ քայլ մ'առած է
իւր յատուկ շահուն դէմ, վասն զի ասով
դարձեալ այս նոր դորին վրայ վեր ի վերց
դատաստանի մը նպաստած՝ քննադանս արձանա-
գրութեանց նորաշնի ուսումնասիրութիւններն եւ տ
կեցուցած կ'ըլլայ: Վասն զի (եւ զայս իրին պայ-
տառութեան համար հոս անմիջապէս ծանու-
ցանելու ենք), նոր գիրքս յիշեալ լրագրին մէջ
լցոյ տածած առաջին հետազոտութեան տեղը
ցիցնուող չեւ ամեննեւն, գոնք ընթերցման բռն
մեկնութեան նկատմամբ, մանաւանդ թէ վեր-
ջինն՝ առաջին հետազոտութիւնը կ'ենթագրէ:
եւնսէն կրնար ամենայն իրաւամբ այս այսպէս
նույն եւ պարտաւոր չէր իւր ընթերցման ո՛ւն
եւ ընթացք դարձեալ մակրաման առջեւնի
գնենիւ, ցորչափ մինչեւ իւր նոր գրքին հրա-
տարակութիւնը՝ յիշեալ հետազոտութեան դէմ
ամբ, լւրջ առարկութիւն մը, երեւան չէր
հանուած: Վասն զի Սէյսի մը կամ Հայէվիի մը՝
անոր դէմ յառաջ բերած ըլլալ կարծածն
այնպէս վեր ի վերց էր, որ եւնսէն իրաւամբ
ընթար առանց ծանրանալու վրայէն անցնի, ինչ-